

DE VENEN IN OOSTELIJK DRENTHE ¹

DOOR

H. TIESING.

Er zijn zeker geene streken in ons land, waar de bodem binnen een betrekkelijk kort tijdsbestek meer verandering heeft ondergaan dan in de veenkoloniën. Stellen we ons hun gebied voor zooals het was, vóórdat er zich eene menschelijke hand had uitgestrekt tot den arbeid. Zoo ergens in het Noorden, dan was hier de aarde woest en ledig. Maar de ontginner van de veenboekweitteelt kwam; die teelt bracht veel voordeel aan en alle woestheid verdween. De lange heide, waarin verschillende roofdieren: adders, slangen en hagedissen verblijf hielden, verdween, het veen werd een groot landbouwterrein, duizende H.L. boekweit voortbrengende, waarop millioenen bijen den honig wonnen. Na dien tijd keerde op veel veen de vroegere stilte voor vele jaren terug, want hoewel reeds in 1830 in de gemeente Borger met de eerste kanalen een aanvang werd gemaakt, langen tijd duurde het nog, voordat het laatste perceel veen „aan de snede” kwam. De eerste veenputten werden gegraven, „splittingen” en „klem-slooten” geheeten, die het voorbereidingswerk waren van de kanalen en wijken. Op het „bovenveen” (onuitgegraven hoogveen) zag men tal van kruiers werkzaam, elken kruiwagen belast met 12 of 14 pasgegravenen turven, die van den veenput af tot op meer dan 20 M. afstand ter droging worden geplaatst. De turfgraver en de stikker deelen het veen in turven af en zijn op eenigen afstand niet zichtbaar. De eerste staat in den diepen veenput, de tweede op het te vergraven veen, beide door de geplaatste turf verborgen voor het oog des wandelaars die het veen bezoekt, totdat deze is genaderd

¹ Zie *Album der Natuur*, jaargang 1902/1903, blz. 392.

aan den veenput. En als al die turf gegraven is en behoorlijk gedroogd, worden de eerste turfbulten opgestapeld, weldra door den turfschipper ingeladen en naar verschillende streken van ons land en naar het buitenland vervoerd. Een jaar later worden op die plekken weer andere turfbulten geplaatst en zoo voortgaande, tot na een reeks van jaren alles weg en het veen in een groot dal veranderd is, waar het niveau nu 3 à 4 meter lager is geworden dan vóór de vergraving. Dan komt er de ontginning, die den dalgrond in cultuur brengt en de eerste landbouwershuizen verrijzen, die de boerenhuizen der Drentsche dorpen in aanzien, doelmatigheid en geschiktheid voor het bedrijf verre overtreffen, terwijl de pas gecultiveerde grond eene veel hoogere opbrengst levert dan de Drentsche esschen en groenlanden ooit hebben gegeven. Zoo is de 19^e eeuw, als die van den vooruitgang hoog geroemd, hier het tijdperk geweest waarin eene landstreek als uit den doode ontwaakte en de levensadem werd geblazen in oorden, die de rust der eeuwen hebben doorstaan.

Bij het graven van de eerste veenputten werkten nog de zoogenaamde „ploegen” volks. Eene ploeg bestond hier uit minstens zes, hoogstens acht personen, naar gelang de afstand groot was, waarop men de turf van den put ter droging moest plaatsen. In de meeste gevallen schoot men jaarlijks niet meer dan 600 M. op met het splittinggraven. Dan werd in den volgenden winter eene kanaallengte over dien afstand gelegd en zoo duurde het vele jaren voor de hoofdkanalen voltooid waren, die men in de Buiner, Exloër, Valther en Weerdingermonden vindt. Dat er veel geld verdiend werd is te begrijpen, doch het was een leven vol ontbering dat de menschen hier doorbrachten. Des nachts sliepen van 10 tot 20 personen in ééne veenhut, waarvan er honderden op het veen stonden. Een groot vuur werd aangelegd dat den geheelen nacht door brandde, en beurtelings ham elk der werklieden den dienst waar van nacht-waker en stoker in de hut. Te een of twee uur in den morgen ving de arbeid aan, die, door een paar schaften afgewisseld, tot vier uur in den namiddag duurde. Elke Zaterdagmorgen werd door een oorverdoovend klompengeluid over het veen aangekondigd; want vooral de uit Duitschland afkomstige arbeiders verstonden het op den klomp een zeer ongemeen en eigenaardig geluid voort te brengen, dat het teeken was van het naderend einde der week, aankondigende, dat een rustdag voor het volk zou volgen. Dan was te twee uur in den middag het werk geëindigd en vele mannen, die op niet

meer dan twee of drie uren afstands van het veen woonden, trokken naar huis om den nacht, waarbij de week verwisselde, bij vrouw en kroost in huis door te brengen en reeds vóór zonsondergang waren zij des Zondagsavonds in de veenhut terug, om op Maandagmorgen weer het werk te hervatten.

Met de voortgaande vergraving der venen nam jaarlijks de vestiging van honderde arbeidersgezinnen uit andere streken toe, waardoor de bevolking van de gemeenten Borger en Odoorn binnen weinige jaren meer dan verdubbelde. Het bouwen van scholen werd daardoor in die streken overal eene dringende behoefte en de eerstgenoemde gemeente heeft thans 5, de tweede 7 openbare lagere scholen in die streken, terwijl de gemeente Emmen met haren schoolbouw verre ten achteren gebleven is, waarvan de gevolgen zoo treurig zijn, dat de klachten daarover tot in de Tweede Kamer der S. G. weerklinken. Door die vestiging ontstond in de veenstreken eene zeer gemengde bevolking, welke in zeden, gewoonten en leefwijze veel verschilde van die onzer Drentsche dorpen. Zoowel bij de leefwijze als in de dagelijksche spreektaal of het gesproken dialect kwam dat verschil zóó sterk uit, dat de achting, die men elkander als menschen verschuldigd is, niet weinig daaronder leed en de veenbewoner elken Drentenaar als een »dommen boer" of als een »dommen Drent" beschouwde, de Drentenaar den veenarbeider smalend »den veenbonk" noemde, en zoo groot was het verschil, dat zelfs de behoorlijk ontwikkelde verver, als hij in de Drentsche dorpen kwam, daar minachtend werd aangezien.

De daglooner, die uit de dorpen elke week naar 't veen ging om te werken en er meer geld te verdienen dan waartoe in de dorpen gelegenheid bestond, verbeurde daardoor voor een deel de gunst der boeren en hem werd de aanspraak ontzegd op de hulpvaardigheid en welwillendheid, door boeren betoond aan arbeiders om hun land te beploegen en hunne brandstof uit binnenveen aan te voeren, omdat de arbeider niet meer voor het lage dagloon volgens een oud tarief bij den boer werkte.

De talrijke arbeidersgezinnen uit de veenstreken zijn verdwenen nadat de vergraving geëindigd is; want velen hunner behoorden tot eene klasse van menschen die met de toenemende werkzaamheden in de venen van de eene naar de andere plaats trokken en in hunne plaats is thans eene welvarende landbouwbevolking gekomen, die door verbeterde verkeerswegen meer omgang met de bewoners van de

Drentsche dorpen heeft. Beiden hebben op elkander zoodanigen invloed geoeffend dat het boven bedoeld verschil niet meer bestaat. De landbouwer van de veenkoloniën is de mafi van den vooruitgang geworden, meer dan de Boer van de Drentsche dorpen, en vooral bij de tegenwoordige wijze van landontginnen met behulp van den kunstmest wijst de eerste vaak aan den laatste den weg, of dient hem van raad.

Waar wij tot nog toe den ontwikkelingsgang hebben gevolgd, die de gebeurtenissen in de veenstreken hebben genomen, daar hebben wij ons niet kunnen bepalen bij den uit een landhuishoudkundig oogpunt beschouwd minder, maar uit een sociaal oogpunt meer belangrijken landbouw op het bovenveen. Dit is een landbouw gedreven op veengronden, welke na het eindigen van de veenboekweitteelt niet zoo snel gekanaliseerd en vergraven worden. In de Drentsche dorpen werd het getal arbeidersgezinnen vooral na het afnemen van de veenboekweitcultuur te groot, dan dat zij er alle nog een bestaan konden vinden. Daarom vestigden zich velen op het bovenveen, waar het gemakkelijk viel een groot aantal heideschapen te houden, die op dat voor elk ander doel nog bijna onbruikbare veen allicht den kost vonden en met behulp van welke dieren veel stalmest werd bereid, die den teelt van rogge en aardappelen op het pas ontgonnen veen begunstigde. Op zeer eenvoudige wijze levende en zich met weinig tevreden stellende, vonden die landlieden daar een bestaan, beter dan in vele Drentsche dorpen, waar men zoo vaak de gevolgen van misgewas op de korenesschen ondervond.

Het leven van de veenbewoners, die de vele honderden gezinnen vormen welke zich op het bovenveen in de gemeenten Odoorn en vooral in de uitgebreide gemeente Emmen bevinden, was vroeger zeer primitief. Zij misten vele voorrechten van het gezellig samenwonen, die men in de dorpen kent, waren verre van kerk en school, van bakker en winkelier, timmerman en smid, enz. verwijderd, en bleven daardoor soms veel in kennis en ontwikkeling bij andere Drentenaren ten achteren, terwijl zij zich vele ontberingen moesten getroosten ter wille van een beter bestaan, dat hun bedrijf hier opleverde. Want op het veen werd hun landbouw niet door zomerdroogte benadeeld. Bij eene goede bemesting leverde het aardappelgewas eene veelvoudiger opbrengst, gaf de winterroggeteelt betere uitkomsten, terwijl de huur- of pachtsommen die men van het veenland betaalde, veel kleiner waren dan die op zandgrond in de dorpen en gehuchten. Hunne wonin-

gen werden voor het $\frac{4}{5}$ deel van veenzoden en heideplaggen gebouwd en bestonden voor $\frac{1}{5}$ uit metselsteen en stroodak, om allengs en naarmate de uitkomsten van het bedrijf zulks toelieten iets te worden verbeterd; en al was ook het brandgevaar blijkens de plaats gehad hebbende branden er niet grooter dan elders op het platte land, toch was het doen verzekeren van have en goed bezwaarlijk, omdat vele maatschappijen weigerden zoodanige woningen en de daarin aanwezige goederen voor brandverzekering op te nemen. In de jaren 1850 tot 1880 namen die woningbouw en vestiging op het bovenveen zeer toe, in latere jaren nam zij weér af, naarmate de kanalisatie en veenvergraving vorderden en in de gemeente Borger is zoodanige woningen bedrijfswijze bijna onbekend geworden. Bij de uitvoering van onze gezondheids- en woningwet zal deze toestand zeker tot moeilijkheden aanleiding geven; want waar geene wettelijke bepaling of verordening het volgen van zekeren regel noodzakelijk maakt, vindt men altijd menschen, die meer gezindheid toonen om op gemakkelijke wijze voort te sukkelen dan met hunne eigene belangen voor gezondheid en welzijn rekening te houden.

't Was in het voorjaar van 1895, dat we zoo'n landbouwerswoning op het bovenveen in het Valtherveen zouden binnentreden. We naderen een huis dat ons groot schijnt in verhouding tot de woningen, die op 40, 50, 100 M. afstand zijn gebouwd. Het stroodak ziet er zeer haveloos uit en heeft bij een storm veel geleden, wat nog niet hersteld is. Twee oude wagenwielen liggen er op, 4 à 5 M. van elkander verwijderd, terwijl daarnevens een groot stuk zoogenaamd kienhout ligt, een en ander om het wegstuiven van het dak tegen te gaan. De woning is meer een groote hut dan een huis; want er is zelfs niet eens een schoorsteen op, zoodat de rook, die aan den nok van het noordeinde uitkomt, terstond over het dak neerslaat, en verraadt dat er toch eene stookplaats in dat verblijf is. Ter westzijde van dat gebouw zien we, over eene lengte van ongeveer 12 M., eene afscheiding van de buitenlucht, die een muur voorstelt en uit veenzoden bestaat, waarin sommige openingen gedekt zijn door brokken kienhout en heideplaggen, de laatste door de eerste gesteund en voor wegvallen behoed. Er is een klein steenen muurtje aan dien kant, van ongeveer 3 M. hoogte en gelijke lengte. Ter noordzijde vinden we een halfsteens gevelmuur met twee vensters waarvan breedte en hoogte gelijk zijn, ieder vier glasruiten tellende, ter grootte van 2 dM². Aan de oostzijde van het gebouw vinden wij

den eenigen toegang, eene verflooze deur, die niet juist in het kozijn past en daarom altijd veel tocht doorlaat. Daarbinnen komende, vinden we eerste eene ruimte, groot van oppervlakte in verhouding tot de hoogte, die zoo gering is dat we met onze hand het houtwerk aanraken, hetwelk het dak draagt. Ons met het gelaat naar 't Zuiden en alzoo naar 't achtereinde van de schuur plaatsende, zien we ter rechterzijde drie hokken waarin twee vette en voor verkoop bestemde varkens en eene zeug met een toom biggen. Vóór ons is eene stal waarin eene fokmerrie en een jong paard; daarnaast bevinden zich, door een klein schot van die paarden afgescheiden, een drietal melkkoeien, wier vormen van lichaamsbouw toonen dat zij bij het Drentsche rundvee ten achteren staan; doch de uiers zijn kenteekenen van goed melkvee, waarvan hier ook de kalveren worden aangehouden, wat aan de overeenkomst met die dieren, in de hokken links geplaatst, is op te merken.

De huisheer, van wien we een der drie melkkoeien kochten die in dien stal stonden, was een gezellig en praatziek man, die ons noodde tot binnentreden in het kleine woonvertrek, de keuken, waarin het ouderenpaar met drie volwassen kinderen, twee zonen en eene dochter, twee nog schoolgaande kinderen, een drie of vierjarig kind en nog een zuigeling samenwoonden. Onze vraag: hoe het gaat dat hier zooveel menschen in dit kleine vertrek kunnen bijeenzijn, schijnt de huisvader misschien eenigzins ongepast te vinden; althans hij weet het antwoord te ontwijken door te verzekeren dat er geen gebrek is en wijst ons door 't raam in den voorgevel naar eene korenrijt, een klein hooibultje, eene turfbult en een paar zwarte hoopen waarin hij zegt aardappelen te hebben geborgen, alles buiten's huis, en daarna op eene plank boven de deur, die de beide gedeelten van dat huis met elkander in gemeenschap stelt, op welke plank drie zwarte brooden naast elkander staan, ieder van circa 6 dM. lengte bij $2\frac{1}{2}$ en 2 dM. hoogte en breedte.

Op niet grooten afstand van de woning is een stroompje, het Valterdiep genaamd, daarlangs eenig groenland waarvan sedert eenige jaren een paar perceelen in huur zijn bij den man, die daaraan reeds veel verbeterd had en er eene lage huursom voor betaalde. Rondom de woning zagen we rogge en aardappelakkers, op verren afstand verbouwde hij nog wat veenboekweit en spurrie. Een klein halfuur gaans oostwaarts van de woning was de turfgraverij en het baggeren in vollen gang. Dagelijks werkte de vader op het land en

de kinderen in de turf om de droging te bevorderen. En als die brandstof droog was, moest zij over een afstand van ongeveer 20 minuten gaans per as worden vervoerd tot bij een kanaal, om daar door den schipper te worden ingeladen, bij welk werk dagelijks de vader van dat gezin met een zijner paarden behulpzaam was, om op die wijze eenige verdiensten te bekomen, terwijl de volwassen zonen turf groeven.

Maar waarom woonden nu die menschen in zoo'n ellendige hut? Dat was onze vraag en hoewel we 't antwoord wel voor een deel vermoedden, lieten we ons dit toch geven door den huisheer, in dit geval niet karig met het verstrekken van inlichtingen.

Toen hij trouwde, huurde hij dat toen nog woeste veen, begon het te ontginnen en bouwde er, voor eigen rekening en van goedkoope bouwmaterialen als hem hier ten dienste stonden, deze thans zoo vervallene woning op. Aan landontginning en vermeerdering van landopbrengst en vooral aan uitbreiding van den veestapel werd meer gedaan dan aan verbetering van de woning. Eene reden om ten opzichte van die woning minder actief op te treden, lag hierin, dat de naderende veenvergraving altijd eene waarschuwing was tot vertrek naar elders. Onder die omstandigheden was dan ook de huursom, waarvoor hij woonde en dat land gebruikte, nooit verhoogd en werd de woning met afbraak bedreigd, zoodat zij er thans dan ook niet meer staat. Terwille van de te behalen voordeelen en met de kansen om jaarlijks nog wat geld over te winnen, hadden die menschen zich daarin in de laatste jaren op die wijze beholpen. Zoodra de woning verwijderd was werd het door den bewoner vruchtbaar gemaakte bovenveen vergraven; de veenbolster, voor winterrogge en aardappelteelt bekwaam gemaakt, ligt in de diepe veenputten, wachtende op de hand van den tweeden ontginner, die over eenige jaren komen zal, als al het veen vergraven is.

Hoewel de meeste woningen op het bovenveen in beteren toestand verkeerden dan de hier beschrevene, zoo is toch de inrichting van die huisjes over 't geheel zeer primitief, bijna overal op het bovenveen bepaald slecht. Waar de aanvoer van kalk en steen, wegens den afstand van de kanalen en den slechten toestand der veenwegen, moeilijk is, zijn veenzoden en heideplaggen de bouwmaterialen die het meest gebruikt worden. Hout voor stijl- en gebintwerk moet langs moeilijk te gebruiken wegen van elders worden aangevoerd. In vele gevallen komt er aan zoo'n woning langzamerhand

eenige verbetering; want bij gedeelten worden de muren van veenzoden vervangen door die van steen en het plaggendak door eene stroobedekking. In één jaar gaat dat niet; men herbouwt er langer over om minder kosten op eenmaal te maken. Een vast fundament voor huisbouw is hier, zooals op zandgrond, niet te verkrijgen en aan menig huis zagen we de muren van steenen, die een twintig of dertig jaren gestaan hadden, dermate verzakt, dat zij op allerlei wijze met palen en planken gestut moesten worden. Waar bij den bouw van een huis veel metselsteen gebruikt werd, bracht men eene fundeering aan van kienhout. De eenwenoude boomstammen, uit het veen naar boven gebracht, werden zoodanig naast elkander in het veen gelegd, dat men er als op een vasten grondslag voortbouwde en vele huizen op het bovenveen staan nog op zoodanige fondamenten. Groote landbouwershuizen worden er niet gebouwd; want er vestigt zich daar eene bevolking, die te weinig bemiddeld is om goede huizen te bouwen. Neemt het landbouwbèdrijf wat in omvang toe, dan is zoo'n huis al ras te klein en zijn de bewoners genoodzaakt hun winterrogge en veenboekweit buiten de woning in hoopen of mijten te plaatsen. In goede jaren verbouwt dan de kleine landbouwer op veengronden vrij wat meer dan die op zandgronden en dit is op den duur niet zonder invloed op de vestiging in de venen; want er zijn jaren geweest, waarin de Drentsche landbouwer op zandgrond reeds in April zijne aardappelen van den oogst van 't vorig jaar had opgeteerd, wanneer hij bij den veenbewoner nog overvloedigen voorraad vond om daarvan aankopen te doen, of waarin de eerste wegens gebrek aan koren en meel niet in staat was eenmaal in het jaar een varken vet te mesten en voor eigen gebruik te doen slachten, terwijl de veenbewoner voor eigene behoefte een varken flink vet had en er nog een of twee verkocht. Dit alles en het veel goedkoopere leven deed vroeger menig dorpsarbeider of dagloper besluiten de dorpen en gehuchten te verlaten om daar een beter bestaan te vinden.

De vestiging van landbouwersgezinnen op het bovenveen begon eerst in den bloeitijd der veenboekweitcultuur. Volgens bekomen inlichtingen stond te Drouwenerveen omstreeks 1810 slechts één landbouwershuis, eene zoogenaamde dubbele woning, waarin twee gezinnen woonden en twee kleine boerderijen gedreven werden en in het Buinerveen slechts twee woningen als de verblijfplaatsen van de in dien tijd zoo befaamde Veen-Haai en Willem Zolt. De eerste,

Harm Kemfer genaamd, was een bekende wildstrooper, die verre tochten in Drenthe ondernam, om op allerlei wijze het wild te bemachtigen. Vooral de korhoendervangst moet hem toen nog al wat voordeelen hebben opgeleverd. De tweede was een smokkelaar, die vroeger veel zout uit Hannover naar Drenthe vervoerde. Beiden hadden een groot gezin, in welks behoeften zij op die wijze konden voorzien, daar de veenboekweitteelt alleen hun geen voldoende bestaansmiddelen opleverde.

In de jaren 1835 tot 1850 nam het bewonen van het bovenveen zeer toe. Nu eens was de trek naar deze, dan weer naar eene andere veenstreek groot. Omstreeks 1860 trokken vele gezinnen naar het Bargerveen, gem. Emmen, vanwaar er later weer velen naar Noord-Amerika vertrokken; want ook voor die emigratie heeft Drenthe zijn aandeel geleverd. De Valther en Weedingervenen werden nog later bevolkt, en vooral uit het naburig Hannover kwamen hier honderde gezinnen wonen. In de gemeente Odoorn ontstond toen ook de zoogenaamde Boermastreek, waar thans meer dan 30 huizen staan, en in de gemeente Emmen de Weedingermarke, eene vruchtbare streek, die uitstekend voor den landbouw geschikt was, maar nu weer verdwenen is, omdat het veen er vergraven is. De gemeente Emmen telt thans echter nog meer dan 4000 zielen, die allen op het onvergraven bovenveen wonen, doch de tijd nadert met rassche schreden waarop die landbouw geheel verdwijnen zal. Enkel vertrekken noode van de plekken waar zij hun leven lang hebben gewoond. Zoo zagen we te Eksloerveen eene woning, die van alle vier zijden door het turfgraven was bedreigd, zoodat het huis op eene hoogte stond van $2\frac{1}{2}$ M. boven den uitgegraven en nu beganen grond. Dit veen, met den last van dat oude huis bezwaard, was begonnen te verzakken, omdat het van de tegenovergestelde zijde geen steun meer vond; de muren, deels van steen gebouwd, scheurden, de schoorsteen week uit en het huis, nu van alle kanten bedreigd, werd eindelijk gevaarlijk geacht en in 1901 gesloopt.

Waar de kanalisatie zoover gevorderd is dat deze woningen verdwijnen, daar verrijzen aan de kanaaloevers weldra arbeiderswoningen van een andere soort. 't Zijn geheel van steenen en pannen gebouwde huisjes ter lengte van 10 à 12 M., bij eene breedte van 4 à 5 M. en geringe hoogte. Aan elk der beide einden is eene stookplaats en 't gebouwtje is door een muur in twee deelen gescheiden, zoodat er vaak twee gezinnen in wonen of, wanneer er slechts een gezin

in woont, dan dient het andere deel als nachtelijke verblijfplaats voor veenarbeiders in het voorjaar; want het lot van veenarbeiders is ook in dit opzicht veel beter dan voor een paar tientallen jaren het geval was. Zoodanige huisjes zien we er honderden in die monden, waar de turfgraverij nog in vollen gang is, zooals in de Eksloër-, Valther- en Weedingermonden. Zij worden door de verveners gebouwd en na de vergraving gesloopt, waarop de landbouwers- of kleine burgerhuizen verrijzen, die het begin zijn van de vorming van woonstreken, wier bevolking daar veel minder verwisseling van tooneelen zal zien dan die hare voorgangers gekend hebben en welks nakroost zich eenmaal zal verwonderen over den arbeid hier verricht, over de werken hier tot stand gebracht. Want de thans nog bestaande veenstreken zullen in het lot der vroegere deelen, in de groote venen zal al het veen vergraven worden en — al kost het veel moeite en arbeid — tal van werkkrachten zijn elk voorjaar gereed; want duizenden arbeiders ziet men hier van verschillende oorden samenkomen en onze tijd deinst voor geene groote werken meer terug, zoodat ook hier zal voleindigd worden, wat voor een paar honderd jaren in de Groninger veenkoloniën met zooveel ijver en volharding werd aangevangen. Want sneller dan in vroegeren tijd schiet thans de kanalisatie op, in alle richtingen wordt het veen doorsneden, de ontwerpers van de kanaalplannen zijn met kennis van zaken toegerust en hebben betere middelen ten hunnen dienste dan zij, die vroeger deze groote werken aanvaardden. De venen hebben schatten opgeleverd aan brandstof, die reeds lang verbruikt is, het kapitaal, dat eerst in onzen tijd waarde had verkregen, is in werking gebracht en heeft zijne bezitters macht gegeven, met behulp waarvan nieuwe ondernemingen kunnen worden aangevangen en in de toekomstige tijden zullen de bewoners dier streken wijzen op de geschiedenis van hunne landstreek, die in alle opzichten merkwaardig is. Die veenlagen, één product van een wordingsproces dat vele eeuwen duurde, getuigen met hun kienhout, als zoovele andere delfstoffen, van geweldige revolutiën, die op het wereldtooneel hebben plaats gehad, van stormen en vlooden, van vergane planten en van wilde dieren, wier overblijfselen zijn gevonden. Hoornen van buffels in de Eksloërmonden en overblijfselen van de bekende Romeinsche brug, in den Valthermond uit het veen gegraven, zijn in het Drentsch Museum van Oudheden te Assen bewaard; gedeelten van oude wagens en voertuigen werden uit het Valtherveen te voorschijn gebracht; oude land-

bouwers herinneren zich, dat bij het graven van afwateringssloten bij den Valtherdijk een compleet varken werd opgedolven; voor enkele jaren werd bij Ter Apel een geheel gaaf lijk van een volwassen mensch gevonden.

En wat het lot van onze binnenvenen in de toekomst zijn zal?

Onze tijd biedt nog geene verschijnselen aan, die op eene bestemming van die gronden in de eerste tientallen jaren wijst, zooals met de dalgronden en de hooge venen wel het geval is. De bewoners der Drentsche dorpen zullen er blijven turf graven zolang zij dat kunnen, tenzij er voor hen gelegenheid mocht komen om zich op andere en meer goedkoope wijze van brandstof te voorzien. Maar voor zichzelf en voor het eerstvolgend geslacht zullen zij zich de brandstof niet laten ontvoeren, al ware uit de hooge venen van Drenthe naar Holland of naar de steenbakkerijen in de Waalen en IJsselstreken ook het laatste turfje overgebracht. Want zonder kanaalaanleg is de turf uit die binnenvenen niet weg te voeren en de kosten van het graven van kanalen zullen allicht te hoog worden in verhouding van het te verkrijgen veen. Om aan de nageslachten eenig denkbeeld te geven van de dan bijna overal verdwenen grondsoort, die men veen noemde, zal men hun wijzen op de brokjes van het binnenveen, gelijk die thans te Buinerveen en te Drouwenerveen aanwezig zijn, als de overblijfselen van een uitgebreid vergraven hoogveen.

Voor den landbouwer in Oostelijk Drenthe zijn de lage- of moerasvenen aan de boorden van de Hunse voor de naaste toekomst van groote beteekenis. Vroeger werden zij alleen als wei- en hooiland gebruikt en de opbrengsten waren daarvan vaak zeer gering. Jaarlijks met een dun laagje stalmest bemest, leverde het land per H.A. gemiddeld 5000 K.G. hooi, terwijl men op weiland, dat nimmer bemest werd, slechts twee stuks jong rundvee per H.A. weiden kon. Daarin is in de laatste jaren verbetering gekomen; want de groenlanden, waaruit dat moerasveen bestaat, zijn bij kunstbemesting uitstekend geschikt voor haver- en aardappelteelt. Die geschiktheid leidde tot de stichting van nieuwe buurten aldaar, zooals we in oostelijk Drenthe nu overal vinden, die er voor eene kwart eeuw nog niet bestonden. We kennen in de gemeente Borger eene buurt, na 1875 ontstaan, die reeds meer dan 20 woonhuizen telt, eene andere, waar sedert 1892 reeds acht huizen zijn gebouwd, eene derde, waar van 1804 tot 1860 slechts één huis stond, later met twee en sedert 1880 met zes of zeven vermeerderd. De menschen wonen

er meer dan een half uur gaans van het naaste dorp of gehucht, moeten langs zeer slechte en modderige wegen de gemeenschap met die dorpen of gehuchten onderhouden, wat vooral voor het schoolbezoek nadeelig is en zijn van vele voorrechten verstoken die het leven zelfs nog in onze kleine gehuchten aanbiedt. En toch verkiezen zij daar te wonen, omdat de grond, waarvan zij hun bestaan moeten hebben, er beter is en bij eene minder kostbare bemesting meer voordeelen levert dan zandgrond. De huur- en pachtsommen zijn er lager, de aardappelbouw levert voordeelen, die hun werk, aan dien vroeger zoo woesten bodem besteed, ruimschoots beloonen. Daardoor neemt de trek naar die streken toe en vormen er zich nieuwe buurten, die eene vermeerdering van het personeel bij de posterijen noodzakelijk maken en door kleinhandelaren in verschillende artikelen bezocht worden. Vroeger vormde elk dorp of gehucht eene schijnbaar afgebakende vereeniging van woonhuizen, een centraalpunt waarom zich alles bewoog; in onzen tijd bestaat die samentrekking niet meer, de bevolking verspreidt zich en een deel ervan gaat wonen waar de bodem voor de productie van gewassen geschikt is, en het zijn dan vooral de moerassen, die in dezen tijd voor zoodanig doel gezocht worden.

Maar ook de landbouwers in de dorpen kiezen die veengronden boven andere uit, om er door eene meer rationeele bewerking meer van te halen. Met kracht wordt die bewerking jaarlijks voortgezet en reeds heeft de met elk jaar toenemende exploitatie van dit laagveen eene groote wijziging in het Drentsche landbouwstelsel gebracht. De veenhak is vervangen door den scheurploeg, waarmede taaie gronden worden omgeploegd, die nu tot verrotting overgaan en daardoor aan plantensoorten, die er jaren bestonden, het aanzijn ontnemen. De in den grond verspreide wortelnetten van planten, als de gagel (*Myrica gale*), de kruipwilg (*Salix repens*) en andere, maken dit werk vaak zeer lastig, terwijl nog een ander bezwaar bestaat, veroorzaakt door het zoogenaamde kienhout, in de groenlanden van Buinen en Eksloo zoo veelvuldig voorkomende, dat het eene nadere bespreking waard is.

Van dit houtproduct, reeds een paar malen in ons opstel genoemd, vinden wij de overblijfselen overal in de venen verspreid. 't Zijn die van een houtgewas, dat in vroegere eeuwen daar menigvuldig voorkwam en die thans nog tot ons spreken van groote omwentelingen in de natuur, van stormen, boschbranden en overstromingen, welke er plaats hadden tijdens den duur van het ontstaan der veenlagen. Uit de ligging dier zoogenaamde kienhoutstobben is af te leiden dat

de stand der boomen ten opzichte van elkander, evenals hunne grootte en zwaarte, zeer verschilde. In het lage moerasveen vinden wij die onder-einden van boomstammen veelal eenige meters van elkander verwijderd en zeer ongeregeld in het veen liggen. Soms hebben ook twee of drie boomen in elkanders onmiddellijke nabijheid gestaan en meermalen zijn de wortels tot meer dan een halven meter diepte in het zand, dat onder 't veen is, doorgedrongen. In de hooge venen onder Eksloo en Valthe was de stand van het houtgewas, blijkens het daar gevonden kienhout, veel dichter en zijn de stammen veel kleiner dan in het laagveen. Men vond ze daar op verschillende diepte, het meest nabij de bovenste veenlagen. We zagen daar vroeger op oud boekweitveen, nu al lang vergraven, kleine kienhoutstammen, onderling niet meer dan een halven meter van elkander verwijderd, die door het veenbranden, dat eene verlaging van den bodem deed ontstaan, waren blootgeraakt. Dieper in het veen vond men ze bij het turfgraven op grooteren afstand, meer gaaf dan in de bovenste veenlagen en veelal zwaarder, zoodat het vermoeden voor de hand ligt, dat met de vorming van nieuwe veenlagen in de opvolgende perioden weer nieuwe bosschen ontstonden, waarvan de stand der boomen telkens dichter werd. Bij de millioenen groote en kleine worteleinden van boomstammen worden er slechts bij uitzondering geheel gave en complete boomstammen gevonden en wel altijd in zuidwest-noordostelijke richting, waaruit afgeleid wordt dat die wouden door een storm uit het zuidwesten vernield zijn. Sporen van verbranding van dat hout zijn niet in alle venen aanwezig. In het Buinerboerveen komen zij veelvuldig voor en men vindt er vaak houtskool, soms ook nog geheel gave ~~dennen~~appelen bij, die van die der tegenwoordige ~~den~~ (abies excelsa) in geen enkel opzicht verschillen. Ook uit den bast van het kienhout blijkt dat het de gewone den was, die het oppergebied van dit uitgestrekte woud innam. Sporen van berkenhout zijn eveneens nog hier en daar aanwezig en in de binnenvenen vindt men nog overblijfselen van eene houtsoort die met onze els overeenkomt. Beide zijn in den regel zeer week en kunnen met de gereedschappen, die bij de turfgravers in gebruik zijn, gemakkelijk doorgesneden worden. Zware stammen als van de den vindt men daar van deze houtsoort niet. In het Eeserveen en in de groenlanden onder Borger treffen wij nog eene houtsoort aan, die eene blauwe kleur aanneemt, zoodra zij aan de lucht blootgesteld en gekloofd wordt en die men voor het overblijfsel van een eikensoort houdt.

Bij alle werkzaamheden, die in de venen plaats hadden, was dit kienhout een voortdurende last. Zoover de werkzaamheden bij het kanaal en turfgraven vorderden, ontstond eene totale opruiming ervan. Groote hoopen zag men overal op het veen, die meestal in brand gestoken werden om er zich van te ontdoen. Men heeft wel getracht het voor de nijverheid dienstbaar te maken, wat echter nog niet gelukt is. In de venen, waar volop turf is, heeft het als brandstof geen waarde. Te Stadskanaal en elders, waar nu de brandstof moet worden gekocht en aangevoerd, omdat er al het veen weg is, laten bakkers wel kienhout aanvoeren om daarmede hunne ovens te stoken. De brokken zijn zoo groot dat het niet bruikbaar is voor dat het gespleten is en dit splijten is een moeilijk werk. In de Drentsche dorpen werd het vroeger veel als brandhout aan den huiselijken haard gebruikt om het sterke licht dat het geeft en om olie te besparen, toen het gebruik van petroleum nog niet algemeen was. Op het moerasveen in de gemeente Borger zien we het soms in groote hoopen op het land liggen. Te Buinen werd het vroeger wel gebruikt als omheining om boerenheemen, wat ook in sommige veenstreken het geval is, o. a. in de hoogvenen der gemeente Emmen, waar men door muren van kienhout de tuingewassen beschut tegen den nadeeligen invloed van koude voorjaarswinden en in de Vetstukken der gemeente Odoorn zagen we eenmaal een groot weiland door zoodanige omheining omgeven. Te Barger-Compascuum bestaan zij thans nog.

Door de vergraving van de hoogvenen is in die streken het niveau lager geworden dan dat van het moerasveen, waardoor de Hunse, die vroeger door een dal liep, thans, van de oostzijde beschouwd, door eene hoogere streek loopt. Omdat de verlaging, door het turfgraven ontstaan, niet onmiddellijk aan de Hunseoevers begon, is het gevaar voor overstrooming door het Hunsewater hier niet groot. Slechts enkele malen worden de oostelijke streken door overstrooming bedreigd, die echter altijd tijdig genoeg wordt ontdekt en tegengehouden. Te Gasselternijveen heeft men daarom een kleinen dijk aan den oostelijken Hunseoever aangelegd. Te Drouwenerveen is een rijweg, voor enkele jaren bebaand, zoodanig opgehoogd, dat deze bij hoogen waterstand het Hunsewater tegenhoudt en in de venen der gemeente Odoorn is het vervenen nog niet zoover gevorderd, dat men daar zoodanig watergevaar kent. In het Valtherveen heeft het stroompje de Aa in de zomermaanden opgehouden te vloeien, omdat al het veenwater in de kanalen uitloopt. Alleen in de wintermaanden vloeit het water hier nog.

Zóó hebben dan de venen allengs eene merkwaardige verandering ondergaan, die wij als het werk van onzen tijd van groot belang achten. De stilte, die er gedurende vele eeuwen heerschte, werd vervangen door het zacht murmelen van het water, dat door raaien en greppels sijpelde, wat een gevolg was van de eerste werkzaamheden der menschen, die door de voortbrengselen van het veen hun bestaan trachten te verbeteren. De veenboekweitcultuur werd gevolgd door de turfgraverij en deze weer door de dalgrondontginning. Zoo stond het veen in verband met het bestaan van vele Drenthenaren en van een nog veel grooter aantal menschen, die van elders hier binnen kwamen. Duizenden hebben hun leven besteed aan de bewerking van het veen en veel is er in de hooge venen van zuidoostelijk Drenthe nog te doen. Maar terwijl daar nog de smidshamer klinkt om het turfgraversgereedschap te smeden, splijt hier de tweedrieschaarploeg den grond, om dezen voor aardappelteelt te bewerken; terwijl daar de rook van de koffievuurtjes der turfgravers optrekt, zien we hier den stoffijnen kunstmest over het land uitstrooien om den grond nieuwe groeikracht te geven en we zien den landbouw en de nijverheid bloeien, den kleinhandel zich ontwikkelen en het fabriekswezen zich uitbreiden. De glasfabrieken te Nieuw-Buinen, van 1835 dagteekenende, zijn allengs vergroot, hun product is verbeterd, hun debiet aanmerkelijk uitgebreid en de eerste coöperatieve aardappelmeelfabriek Hollandia, te Nieuw Buinen in 1900 gebouwd, is reeds door een tweede, genaamd Oostermoer en staande te Gasselter-Nijveen, gevolgd, die beiden haar grondstof ontvangen uit de dalgronden van het vroegere hoogveen en uit het op verbeterde wijze gecultiveerde laagveen. Zóó is de geest van den vooruitgang, van het noorden en oosten uit, Drenthe binnengedrongen en dringt immer verder door, waarbij kanalisatie en veenexploitatie zich verbinden met die, welke van eene andere zijde de zuidoostelijke venen binnenkomt, totdat alles onder zijn bereik is.

Eeuwen waren noodig om dit hoogveen te vormen en te doen ontstaan — enkele tientallen van jaren zijn voldoende om eene veen-woestenij te herscheppen in eene vruchtbare landstreek. Dát is het reuzenwerk, alleen door de macht van het kapitaal, door praktische kennis en bij ijver en volharding uitvoerbaar, in vroegere eeuwen zou men daartoe buiten machte zijn geweest.
